

חיוב כיסוי ראש לאשה נשואה

עודד אלון

א. מקור הדין

הסוגיה בכתובות

במסכת כתובות (עב ע"א) שנו במשנה: "ואלו יוצאות שלא בכתובה: העוברת על דת משה ויהודית. ואיזו היא דת משה? מאכילתו שאינו מעושר, ומשמשתו נדה, ולא קוצה לה חלה, ונוודרת ואינה מקיימת. ואיזוהי דת יהודית? יוצאה וראשה פרוע, וטווה בשוק, ומדברת עם כל אדם", ע"כ. ובגמרא שם (ע"א וע"ב) דנו בדברי המשנה "ואיזוהי דת יהודית? יוצאה וראשה פרוע": "ראשה פרוע דאורייתא היא (רש"י: ואמאי לא קרי לה דת משה), דכתיב (במדבר ה, יח): "ופרע את ראש האשה", ותנא דבי רבי ישמעאל: אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש! דאורייתא - קלתה (רש"י: סל שיש לו מלמטה בית קבול להולמו בראשו, ובית קיבול מלמעלה לתת בו פלך ופשתן) שפיר דמי, דת יהודית - אפילו קלתה נמי אסור", ע"כ. והגמרא המשיכה ודנה בגדרי כיסוי ראש האשה בקלתה: "אמר רבי אסי אמר ר' יוחנן, קלתה אין בה משום פרוע ראש. הוי בה רבי זירא, היכא? אילימא בשוק, דת יהודית היא! ואלא בחצר, אם כן (רש"י: דבחצר יש בה משום פריעה), לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה! אמר אביי, ואיתימא רב כהנא: מחצר לחצר ודרך מבוי (רש"י: דלא שכיחי רבים)", ע"כ.

ובדרך הלימוד של האיסור מהפסוק "ופרע את ראש האשה", ביאר רש"י (ד"ה אזהרה) וז"ל: "מדעבדינן לה הכי, לנוולה מדה כנגד מדה כמו שעשתה להתנאות על בועלה - מכלל דאסור. אי נמי, מדכתיב ופרע, מכלל דהוא שעתא לאו פרועה הות, שמע מינה אין דרך בנות ישראל לצאת פרועות ראש, וכן עיקר", עכ"ל.

והריטב"א (שם) הביא דבריו בשינויים קלים, וז"ל: "פרש"י ז"ל מדכתיב ופרע מכלל דמעיקרא מכוסה היה, ועוד דכיון דאמרה תורה לפרוע האשה כדי לנוולה מכלל דפריעת הראש פריצות הוא לאשה", עכ"ל. ובהבנתו של הריטב"א את ביאורו הראשון של רש"י - "מדעבדינן לה הכי לנוולה... מכלל דאסור" - אפשר שהבין, שמהעובדה שיש צורך שהתורה תתיר לנו לעשות כן כדי להענישה - אנו רואים שבסתם זהו איסור. אך לפי לשון רש"י, יותר נראה שהבין בדרך שונה, שמעדות התורה שגילוי הראש נחשב "ניוול", אנו לומדים שהוא נחשב פריצות,

קנג

וממילא אסור לעשות כן¹. ונראה שכן היא הבנת הרמב"ם (הל' סוטה פ"ג ה"א), שכתב וז"ל: "ואחר כך כהן אחר בא אליה מכהני העזרה, ואוחז בבגדיה מכנגד פניה וקורע עד שהוא מגלה את לבה, ומגלה שיערה וסותר מחלפות ראשה, כדי לנולה". ומשמע שמבין שגילוי גופה ושערה בצורה לא צנועה – זהו ניוולה. ובביאורו השני של רש"י – "מדכתיב ופרע... שמע מינה אין דרך בנות ישראל לצאת פרועות ראש" – נראה שכוונתו לומר, שאנו רואים שלתורה היה פשוט שכל אשה בישראל מכסה ראשה. ולא יתכן שכל הנשים יכסו ראשן אם אין להן הכרח בדבר, ובפרט שמדובר לא רק בדור אחד, אלא בכל הדורות העתידיים לבוא. ונראה שכן מוכח מהגמרא בנדרים (ל ע"ב), ששנו במשנה שם: "הנודר משחורי הראש - אסור בקרחין ובעלי שיבות, ומותר בנשים ובקטנים, שאין נקראין שחורי הראש אלא אנשים", ע"כ. ובגמרא ביארו: "ומותר בנשים ובקטנים, שאין נקראין שחורי הראש אלא אנשים. מאי טעמא? אנשים זימנין דמיכסו רישיהו וזימנין דמגלו רישיהו, אבל נשים לעולם מיכסו, וקטנים לעולם מיגלו", ע"כ. ופשוט שמנהג הנשים לכסות ראשן לעולם, נובע מהאיסור שיש עליהן לגלות ראשן. וכן עולה מדברי התוספות שם (ד"ה אנשים).

מוכח מהסוגיה בכתובות שהאיסור לצאת בראש גלוי לא תלוי במנהג

ובפירוש המושג "דת יהודית", כתב רש"י על המשנה וז"ל: "דת יהודית. שנהגו בנות ישראל, ואע"ג דלא כתיבא", עכ"ל. וכן כתב הרמב"ם (הל' אישות פכ"ד ה"ב) וז"ל: "ואיזו היא דת יהודית, הוא מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל", עכ"ל. וכן כתבו שאר הראשונים.

והגמרא מנגידה בין האיסור ללכת בראש מגולה שהוא אסור מ"דת משה"², לבין האיסור ללכת בקלתה בלבד שהוא אסור מ"דת יהודית". ומוכח מיניה וביה, שהאיסור ללכת בראש מגולה הינו איסור של ממש, ואינו תלוי במנהג בנות ישראל כלל.

1. וכן משמע מפירוש רש"י על התורה: "ופרע, סותר את קליעת שערה כדי לבזותה. מכאן לבנות ישראל שגלוי הראש גנאי להן".

2. כך הוא לפי פירוש רש"י, וכן מפורש בדברי הרמב"ם (שם ה"א), המאירי (כתובות שם) והאורחות חיים (הל' כתובות אות לד), וכן ברדב"ז (ח"א תמה) ובבית שמואל (אה"ע קטו סק"ט). ואף אם נאמר שהליכה בראש מגולה לא מוגדרת כ"דת משה", הרי היא מוגדרת בגמרא כ"דאורייתא". ולקמן ניגע בגדר המדויק של האיסור.

ב. גדר האיסור

יש מהראשונים וראשוני האחרונים שכתבו במפורש שהאיסור הוא מהתורה ומתמיהת הגמרא: "ראשה פרוע דאורייתא היא", משמע בפשטות שאשה ההולכת ברה"ר בלא כיסוי ראש עוברת על איסור דאורייתא.

ויש מהראשונים שכתבו במפורש שהאיסור הוא מהתורה ממש: הריא"ז (כתובות פ"ז ה"ב, אות ב) כתב וז"ל: "אם לא היתה קלתה על ראשה הרי זו אסורה מן התורה, שנאמר ופרע את ראש האשה אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפריעת ראש", עכ"ל. והמאירי (שם) כתב וז"ל: "יוצאה בשוק וראשה פרוע, ופירשו בגמרא שזו מן התורה היא, ובכלל דת משה, כדכתיב ופרע את ראש האשה", עכ"ל. וכן מפורש בר' ירוחם (מישרים, נתיב כ"ג, סב ע"ב), שכתב וז"ל: "דאי מגולה מכל וכל, פשיטא דאפילו מן התורה אסור מדכתיב ופרע", עכ"ל. והתשב"ץ (זהר הרקיע מ"ע קלז, נז) גם הוא מבין שהאיסור הוא מן התורה, ואף שאין הוא נכנס במנין המצות, וכפי שכתב וז"ל: "ואמרם... דאורייתא כן הוא האמת, אבל לא יחייב זה היותו ממנין המצות... וכן אמר בפרק המדיר (כתובות עב ע"א) פריעת הראש דאורייתא, ואין נכנסין במנין פרטי", עכ"ל.

גם השיטה מקובצת (כתובות שם) כתב וז"ל: "ופרע את ראש האשה... כלומר, מדאמר רחמנא גבי סוטה לגלות ראשה משמע ששאר הנשים צריך שלא ילכו בפרועת ראש, אלמא שמעינן מהכא דמדאורייתא הוי דהא מדיוקא דקרא נפקא לן... דבלא קלתא אסור מן התורה ועם קלתא מותר מן התורה", עכ"ל.

וכן נראה ממה שכתב רש"י: "דאורייתא היא. ואמאי לא קרי לה דת משה", והוא מבין שזהו איסור שנכלל בגדרי אשה העוברת על דת משה. וכיון שהוא לא מעיר דבר, ומשווה בין המושגים "דת משה" של המשנה ו"דאורייתא" של הגמרא, נראה שהוא מתייחס אל שני המושגים כפשוטם. ונראה שכן הבין תרומת הדשן (סי' רמב) בדעתו, שכאשר השווה בין איסור יחוד ואיסור פריעת ראש אשה, כתב וז"ל: "אפס נראה דהך איתתא... עוברת על דת מיקרי הואיל ונתיחדה מרצונה כמה פעמים בין הנכרים. דהא פריך תלמודא פ' המדיר הלכה בשוק וראשה פרוע דאורייתא היא דכתיב ופרע את ראש האשה כו', פרש"י אמאי קרית ליה דת יהודית דת משה היא, ויחוד אשת איש נמי דאורייתא כדאיתא פ' אין מעמידין", עכ"ל.

וכן נראה שהבין הריב"ן שהיה חתנו ותלמידו של רש"י, שכתב (הובא בשטמ"ק שם, מיוחס ל"רש"י מהדורא קמא") וז"ל: "דת יהודית. דברים שאינם אוסרין מן התורה

אלא מנהג בנות ישראל הם...". וכיוון שהמשנה מנגידה בין "דת משה" ל"דת יהודית", נראה מלשונו שמבין ש"דת משה" היא איסורים מן התורה. ור' קרשקש וידאל³ כתב וז"ל: "וכתב הרב אלפסי ז"ל בהלכותיו ועוברת על דת יהודית, מפרשי' לה דאפילו בקלתה שהיא מותרת לצאת בה בשוק **דבר תורה**, משום דת יהודית אסורה", עכ"ל. ומדיוק לשונו עולה שפריעת ראש בשוק אסורה "דבר תורה".

וכן השיטה מקובצת כתב בשם הריב"ש וז"ל: "לא נצרכה אלא לקלתה, פירוש, ששערה מגולה בלי רדיד כדרך שאר הנשים, אבל קלתה על ראשה בהא לאו **דאורייתא** אלא משום דת יהודית", עכ"ל⁴.

ואפשר שזאת גם דעת הרשב"א. שבתשובת הרשב"א (ח"ה סי' רמו), כשמזכיר שם את דברי משנתנו הוא כותב וז"ל: "לא תקרא דת משה, אלא מה שהוא **ממש מדאורייתא**... לפיכך פרט מה שעוברת ומעברת אותו על **מצות התורה**. והלכך התם, על הכוונה כדת משה, ממש; ודת יהודית, במה שהיהודים נוהגים בצניעות", עכ"ל. והבין ש"דת משה" של המשנה היא דאורייתא ממש. וכיוון שכך, מסתבר שהבין את שאלת הגמרא: "ראשה פרוע דאורייתא היא" בדומה לרש"י⁵ – שהגמרא שואלת מדוע לא כתבה המשנה את "ראשה פרוע" בפירוש של "דת משה". והבין שהגמרא התכוונה ל"דאורייתא" כפשוטו.

יש אפשרות להבין שהאיסור הוא לא מהתורה ממש

ואמנם המאירי (כתובות קב ע"ב בסופו) כתב וז"ל: "חייב אדם לכבד אשת האב וכן בעל האם, ודבר זה מצוה מדברי סופרים וסמכוה מן המקרא כבד את אביך... ואע"פ שהזכירו בסוגיא זו שכבוד אשת אב דאורייתא וכמו שהקשו "אשת אב דאורייתא!", לא אמרוה אלא דרך סמך. ובהרבה מקומות מצינו כיוצא בזה, כמו במסכת תענית (כה ע"ב) אמרו הלל דראש חדש לאו דאורייתא, כלומר הא של מועדות דאורייתא, ובמועד קטן (יא ע"ב) אמרו חולו של מועד דאסירא ביה מלאכה דאורייתא, וכן בהרבה מקומות", עכ"ל. ובשו"ת יחווה דעת (ח"ה סי' סב) האריך להביא מקורות נוספים שבהם הגמרא השתמשה בלשון "דאורייתא" והראשונים פירשו שהאיסורים אינם אלא מדרבנן, ונחשבים "סרך דאורייתא".

3. תלמיד הרא"ה והרשב"א.

4. ואמנם, אפשר לדחוק שנקט לשון דאורייתא כלשון הגמרא, ולא דק.

5. ועיין בהערה 2.

וישנה אפשרות לומר שגם כאן הגמרא התכוונה לומר שהאיסור הוא "סרך דאורייתא", ולא מדאורייתא ממש.

עיון בדעת הרמב"ם

ואף שלא מצינו בסוגייתנו אף אחד מהראשונים שכותב במפורש שהאיסור אינו מדאורייתא, יתכן שאפשר להבין כן בדעת הרמב"ם, וכפי שהבין בדעתו התרומת הדשן. הרמב"ם (שם ה"א) כתב וז"ל: "ואלו הן הדברים שאם עשת אחד מהן עברה על דת משה: יוצאה בשוק ושער ראשה גלוי, או שנודרת או נשבעת ואינה מקיימת, או ששמשה מיטתה והיא נדה, או שאינה קוצה לה חלה, או שהאכילה את בעלה דברים אסורים; ואין צריך לומר כגון שקצים ונבלות, אלא דברים שאינן מעושרין", עכ"ל. וגם הוא הבין בגמרא כרש"י, שבשאלת הגמ' "ראשה פרוע דאורייתא היא", נתכוונה הגמרא לומר שראש מגולה לגמרי הוא איסור מדת משה, וקשה מדוע המשנה כתבה "ראשה פרוע" כאיסור של דת יהודית. וכן ביאר המגיד משנה על הרמב"ם שם. ובפשטות היה נראה לומר בדעתו שהוא מבין שאיסור פריעת ראש אשה הוא מן התורה.

אמנם התרומת הדשן (שם), אף שהבין בדעת רש"י שגילוי ראש אשה הוא מדאורייתא, הבין מלשון הרמב"ם שלדעתו האיסור הוא לא איסור תורה אלא איסור דרבנן. וז"ל: "אפס נראה דהך איתתא... עוברת על דת מיקרי הואיל ונתיחדה מרצונה כמה פעמים בין הנכרים... ואע"ג דרמב"ם כתב (לגבי יחוד) דאינו אלא מדברי קבלה, הא איהו נמי כתב דפריעת ראש באשה אינו אלא זהירות **מדרבנן כדמוכח מלשוננו**. ומסמא (צ"ל ומסתמא) ס"ל הא דפריך תלמודא דאורייתא ר"ל רמז דאורייתא יש לה, וא"כ ה"ה יחוד נמי", עכ"ל.

אך לא מבואר כיצד הבין כן מלשוננו של הרמב"ם. והיה צד לומר שאפשר ללמוד כן מהלשון שנקט הרמב"ם בהלכה הקודמת לזו (שם ה"י): "מי שזנת תחת בעלה – אין לה כתובה... ולא המזנה בלבד, אלא אף העוברת על דת משה", עכ"ל, ומשמע שדת משה היא רמת חומרה נמוכה יותר מזו של איסור זנות אשה תחת בעלה, שאם לא כן היה לרמב"ם לכתוב: "אלא אף העוברת על שאר איסורים של דת משה" או כעין זה. אך אין לומר כן, שהרי תחת הכותרת של "דת משה" מביא הרמב"ם גם איסורים שהם ודאי איסורי תורה, כמו: "נודרת או נשבעת ואינה מקיימת" ו"שמשה מטתה והיא נדה", ואם כן יתכן שגם יוצאת לשוק וראשה פרוע עוברת על איסור תורה.

גם קשה לומר שתרומת הדשן למד זאת ממה שהרמב"ם השתמש בלשון "דת משה" במקום לכתוב "מן התורה". שהרי סוף סוף אנו מוצאים בהלכה זו גם איסורים מן התורה, ואם כן אי אפשר לומר שהמושג "דת משה" משמעותו "זהירות מדרבנן". ובפרט שהמשמעות הפשוטה של "דת משה" היא איסור מן התורה כמשמעו, וכן עולה מתשובה של הרמב"ם (מהד' בלאו, שסט) גבי אשה שממאנת לטבול לנדתה, שכתב וז"ל: "ומה שאמרתם על דין האשה, ודאי שהעוברת על דת היא שהטעת את בעלה ושמשתו נדה והוא אינו יודע. וכן אשה שאומרת לבעלה איני טובלת והרי אני לפניך והיא אינה נמנעת מלשמש מטתה – גם היא הארורה עוברת על דת כמותו, ושניהם עברו על דת משה", עכ"ל. והשתמש במושג "דת משה" במקום לומר "איסור תורה", כשהנושא הוא איסור תורה מובהק. ומצד האמת נראה שהטעם לכך שהרמב"ם נקט לשון המשנה היה אותו טעם שהביא את המשנה עצמה לנקוט לשון מיוחדת זו – משום שמדובר במשנה דווקא באיסורים מסויימים שבגללם מוציאים אשה בלי כתובתה, ולא מדובר בכל איסור תורה שהאשה עושה. שדווקא אם האשה מזיקה לאיש בחטאותיה הוא יכול לגרשה, וכפי שביארו הראשונים⁶.

יתירה מזו, ישנה גם אפשרות להבין שהמשנה מדברת באיסורי תורה בלבד, וכפי שהבין הרשב"א. והמגיד משנה בהמשך שם דבריו שם כתב וז"ל: "וביאר רבינו שכשאמרו מאכילתו שאינו מעושר, כל שכן שאר דברים האסורין, שהרי המעשר בזמן הזה אינו אלא מדבריהם כנזכר פרק ראשון מהלכות תרומות. ומ"מ אפילו יהיה מן התורה ק"ו הוא לשאר דברים האסורים, שהרי המעשר אפשר לו לבעל להפריש ולא יסמוך עליה, ואעפ"כ יוצאה בלא כתובה מחמת כן. כ"ש אם מאכילתו דברים האסורים והוא לא ידע ואשם", עכ"ל.

ומו"ר הרה"ג שמואל טל שליט"א מבין בדעת הרמב"ם שהאיסור הוא מן התורה. שדרכו של הרמב"ם, להבדיל הבדלה ברורה וחדה בין איסורי תורה ואיסורי דרבנן. והרמב"ם בזה אזיל לשיטתו, שאם חכמים אומרים על איסור מדרבנן שהוא איסור תורה – הרי הם עוברים בזה על איסור תורה של "בל תוסיף", חלילה, כפי שהרמב"ם כותב בסוף פ"ב של הל' ממרים (ה"ט, ועיין ברדב"ז שם). וכיוון שהרמב"ם כאן משתמש בלשון "דת משה" ובהנגדה ל"דת יהודית", מוכח שמדובר לדעתו באיסורי תורה. ובפרט שאנו מוצאים אותו משתמש בסתם בלשון זו בשימוש של איסור תורה.

6. והאריכו לבאר כיצד בא לבעל נזק בכל אחד מהאיסורים השונים שמוזכרים במשנה (יעיין ברא"ש פ"ז ט ובשטמ"ק ד"ה מתני').

ג. עיון בדעת המקילים

האחרונים שבאו ללמד זכות על המנהג

הרב יוסף משאש⁷ מחבר שו"ת מים חיים, וכן יד הלוי על ספר המצוות (עשה קעה), באו ללמד זכות על המנהג שנתפשט בעוונותינו הרבים, שנשים יוצאות לרחוב ללא כיסוי ראש. ושניהם דנו בגדרי חיוב הנשים לכסות ראשן, וטענו שבימינו אין איסור לאשה לצאת לרה"ר בגילוי ראש⁸.

טענה א' (טענתם המרכזית): החיוב נקבע על-פי המנהג

ובעיקר טענתם, הלכו שניהם בדרך אחת, וטענו שעיקר החיוב לכיסוי ראש נובע ממנהג נשות העולם, ותלוי במקום ובזמן. ובעבר, כשגילוי ראש אשה היה נחשב גם אצל הגוים כפריצות, היה הדבר אסור על נשות ישראל. אך היום, כשמנהג נשות העולם התהפך, ונוהגות לגלות שער ראשן ואדרבה להתנאות בו, גם אין איסור לנשות ישראל לנהוג כן. והביאו ראיות שונות לדבריהם:

דברי רש"י בביאור דרשת הפסוק "ופרע את ראש האשה"

וכראיה לדבריהם, הביאו את ביאורו השני של רש"י לדרך הלימוד מהפסוק "ופרע את ראש האשה", שהבאנו לעיל, וז"ל: "אי נמי, מדכתיב ופרע, מכלל דההוא שעתא לאו פרועה הות, שמע מינה אין דרך בנות ישראל לצאת פרועות ראש, וכן עיקר", עכ"ל. ודייקו מלשונו שהדבר תלוי במנהג ר"ד בנות ישראל. ותימה גדולה על דבריהם. כמבואר לעיל, לשיטת רש"י אשה שהולכת בראש גלוי ובלא קלתה, עוברת על "דת משה". ורש"י מבאר ש"דת יהודית" היא מנהג "שנהגו בנות ישראל ואע"ג דלא כתיבא", ומוכח שלשיטתו "דת משה" היא לא

---

7. היה רב במרוקו, רבה של אלג'יר, ובסוף ימיו היה רבה הראשי של חיפה, ושם נפטר. כתב בנושא זה מכתב ארוך שנמצא ב"אוצר מכתבים", ותשובה קצרה כתב בשו"ת מים חיים (ח"ב א"ח סו"ס קי, ד"ה עוד שאל), ומזכיר שם שכתב תשובה ארוכה בחלק אה"ע, אך אינה לפנינו, ואולי נתכוון למכתב זה.

8. אמנם ביד הלוי שם כותב לקראת סוף דבריו וז"ל: "כתבתי כל זה לא להלכה למעשה רק ללמד זכות על בנות ישראל", עכ"ל, אבל כותב דבריו בנחרצות, ואף מתבטא בחריפות בזה"ל: "אלא שבשנאתם לפריצות עקמו עלינו – אם במתכוון או שלא במתכוון – את פשטות דברי רז"ל (שבת סד, נזיר כח, רפ"ב דכתובות) עד שמי שיש לו מוח בקדקדו לא יסבול זאת, עיין בדבריהם", עכ"ל.

מנהג שנהגו בנות ישראל. וגם מלשונו "ואע"ג שלא כתיבא", עולה שהבין ש"דת משה" היא איסור ש"כתוב" במקום כלשהו, ולא תלוי במנהג.

ונראה שהעיקר בביאורו של רש"י הוא במילים "מכלל דההוא שעתא לאו פרועה הות", וכפי שהריטב"א שם הביא דבריו בקיצור: "פרש"י ז"ל מדכתיב ופרע מכלל דמעיקרא מכוסה היה". שמהעובדה שלתורה פשוט שלאשה יש כיסוי על ראשה, מוכח שלכל הנשים בכל הדורות יש כיסוי ראש. ומזה נלמד שיש לנשים איסור לגלות ראשן, וכפי שכבר ביארנו לעיל. והמשך דבריו של רש"י רק באים לתת יותר ביאור לדרך הלימוד, ולהסביר שהעובדה שראש האשה מכוסה, מעידה על כיסוי ראשיהן של כל שאר הנשים.

והמים חיים הביא כסיוע לשיטתו גם את ביאורו הראשון של רש"י לדרך הלימוד מהפסוק, וז"ל: "מדעבדינן לה הכי, לנוולה מדה כנגד מדה כמו שעשתה להתנאות על בועלה - מכלל דאסור", עכ"ל. והבין שלפי דברים אלו, גילוי ראש האשה הוא ניוול בשבילה, ויש איסור על אחרים לגלות ראשה ולנוולה לשוא. וכתב על זה המים חיים וז"ל: "ואך כדי לעשות לה מדה כנגד מדה התירה לנו התורה אסור זה כדי לנוולה... אמנם היא אין לה שום אסור בגלוי ראשה, שאם רצתה לנוול עצמה, תנוול לכל עת שתרצה, ובכל מקום שתרצה בבית ובשדה", עכ"ל.

ואחר המחילה, דבריו אלו תמוהים ביותר. הלימוד שלומדים מהפסוק הוא: "אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש", וכיצד אפשר לומר שכל האיסור הוא על אחרים שמגלים ראשה, ולא על האשה עצמה!?

דעת הפוסקים ששיער שנהגו לגלות אינו ערוה

ראיה נוספת שהביאו שניהם היא דעת חלק מהפוסקים, שלא נאמר "שיער באשה ערוה" לענין קריאת שמע, אלא גבי שיער שנוהגים לכסותו. אך שיער שלא נוהגים לכסותו כגון שער הבתולות, אינו חשיב ערוה. ומכאן רצו להביא ראיה לכך שהכל תלוי במנהג. והיד הלוי דייק בלשון הטור, וכתב וז"ל: "כמו שדקדק הטור (סי' עה) וכתב "טפח המגולה באשה במקום שדרכה לכסות, וכן שער של אשה שדרכה לכסות אסור לקרות ק"ש כנגדן", אבל המקומות שדרכן להיות מגולות בין בבשרן בין בשערן, הרי הן כפניהם", עכ"ל.

אך לכאורה ראייתם זו אינה ראיה, מכמה סיבות:

ראשית, בדיני קריאת שמע כנגד שער אשה יש מחלוקת בין הראשונים. והסיעה המרכזית, שבראשה הרי"ף והרמב"ם וכמותה פוסק הב"י (סי' עה) מעיקר

הדין, סוברת שאין בכלל איסור לקרוא כנגד שיער אשה⁹. ולשיטת סיעה זו, אין קשר בין המנהג לגלות את השיער, שגורם לכך שלא תהיה בעיה של הרהור בק"ש, ובין המקור לאיסור שיש על האשה לגלות את שיערה. וממילא אין מקום לראיה זו. יתרה מזאת, בתוך סיעה זו נמצאים מספר ראשונים ובראשם ר"ת¹⁰, שטוענים שרק בגלל שאין איסור לקרוא קריאת שמע מול שער הנשים, לא נזהרים מלקרוא כנגד שער הבתולות. ומסברת ראשונים אלה עולה ההפך הגמור מטענת המים חיים ויד הלוי. שהרי לפי סברת ראשונים אלה, אם היה נאמר "שיער באשה ערוה" גם לגבי ק"ש, באמת אסור היה לקרוא כנגד הבתולות, למרות שדרכן לגלות שערן¹¹. ולפי זה, המנהג לגלות את השיער לא מועיל כלל¹². שנית, גם לסיעה שסוברת שמותר לקרוא ק"ש כנגד שער הבתולות כיוון שהן נוהגות לגלותן ואין חשש להרהור, אין סברה לומר שיש קשר בין דיני קריאת שמע ובין האיסור לגלות את הראש. ומסתבר שאף אם אשה רגילה בגילוי הראש ואין חשש הרהור בשיער שלה, עדיין היא נחשבת כעוברת על דת משה. שהרי גילוי הראש נאסר מצד עצמו מהאזהרה של תנא דבי ר' ישמעאל, וכנ"ל¹³. ועוד, שהרי גם לשיטת הסיעה הזו, לא נתיר לקרוא כנגד כל חלק שרגילים לגלות, וברור שיש חלקים שיהיה אסור לקרות כנגדן גם אם נשים רגילות לגלותם.

9. ואפשר שטעמם הוא, שהסברה קשה מדוע שיהיה אסור לקרוא כנגד שער אשתו כשהם בבית (שרק שם היא מגלה שיערה מסתמא), אחר שנשים מותרות מדינא דגמרא לגלות שערן בביתן ובחצר, וגם כשיש שם אנשים אחרים. וא"כ לא מובן כיצד אפשר לומר שיש חשש הרהור בשערן כשהן בבית.

10. דברי ר"ת מובאים בריקאנטי (סי' נו), וכשיטתו כתבו תוספות ר' יהודה החסיד, האו"ז (ח"א סי' קלג) בשם מורו ר' יהודה בר יצחק, תוספות ר' פרץ, אהל מועד (ח"א מט ע"ב) ותוספות חכמי אנגליה.

11. ודלא כהבנת העינים למשפט שתמה על הדברים, וכתב שאין איסור לקרוא כנגד שערן כיוון שרגילות לגלותן, ולכן כתב וז"ל: "וצ"ל שבזמנם היו מכסות וכמ"ש הר"מ", עכ"ל. וקשה, שכבר הראב"ה (שחי בזמן ר"ת) כתב וז"ל: "אבל בתולה הרגילה בגילוי שער לא חיישנן, דליכא הרהור", עכ"ל. ובפרט, שקשה מאוד לומר שהבתולות נהגו לכסות ראשן כנשואות, ובכ"ז המנהג היה שלא נזהרים מלקרות דווקא "כנגד שער הבתולות" ולא כנגד שער הנשואות. ודווקא אם היו רגילות ללכת בגילוי ראש – מובן מדוע היו רגילים לקרות כנגד שערן.

12. ואין לדחות בטענה שכל דבריהם נבעו מנסיון "להסביר" את המנהג, שהרי עדיין יכלו לומר כסברה של סיעת הראב"ה והרא"ש, ש"שיער באשה ערוה" כן נאמר לגבי ק"ש, אך לא לגבי רווקות אלא רק לגבי נשואות (ובפרט שהאו"ז היה תלמידו של הראב"ה).

13. וכן כתב ביבי"א ח"ג אה"ע סי' כא אות י.

ויתכן שהשיער הוא חלק שאסור לקרות כנגדו בכל מקרה. ויש להוכיח שכן סובר הב"ח. שהב"ח מבאר שהוצרכו לפרש שיש איסור בק"ש כנגד שוק האשה והוצרכו לדרוש "שוק באשה ערוה", משום ששוק האשה הוא "מטונף ומזוהם... מחמת מלאכה", ולולא הדרשה היינו חושבים שיהיה מותר לקרוא כנגדו. והוא כותב כן גם לגבי שיער וקול, שדרשו גם לגביהם שהם ערוה כיון ש"הוה אמינא דאין לחוש להן אפילו באשת איש". וא"כ מוכח שאין לחלק בין שוק לשיער, וכמו בשוק גם בשיער אין להתיר לקרוא כנגדו גם אם יהיה רגיל בו¹⁴.

שלישית, לעצם הטענה שהאיסור לגלות את הראש תלוי במנהג, לא מובן לשיטתם מדוע מנהג הרווקות לגלות את ראשן לא משפיע על האיסור לנשואות לגלות ראשן ועדיין בשערן יש הרהור. ואם נאמר שמנהג קבוצה אחת לא משפיע על הקבוצה השניה כיון שמנהגה של הקבוצה לכסות גורם לכך שכן יהיה חשש הרהור אצלן, לא מובן כיצד מנהגן של הגויות יכול להשפיע על מנהג נשות ישראל.

דיון בראייתם מדברי מהר"ם אלשקר

והמים חיים הביא כראיה את תשובת המהר"ם אלשקר (סי' לה) שכתב וז"ל: "שאלת ממני הידיד אם יש לחוש לאלו הנשים שנהגו לגלות שערן מחוץ לצמתן להתנאות בו, לפי מה ששמענו מי שהורה... כי הוא איסור גמור, ובפי' אמרו ז"ל שער באשה ערוה... תשובה... אין בית מיחוש לאותו שער כלל, כיון שנהגו לגלותו, ואפי' לק"ש. וההיא דשער באשה ערוה לא מיירי אלא בשער שדרך האשה לכסותו, דומיא דטפח...", והאריך בפירוט דעת הראשונים בסוגיה, ובהמשך כתב: "וכן כתב רבי' אב"ה ז"ל כל אלו שהזכרנו לערוה דוקא בדבר שאי' רגילות להגלות אבל בתולה הרגילה בגילוי השער לא חיישינן דליכא הרהור ע"כ... ואלמלא דמסתפינא הוה אמינא דאפילו אותן הנשים שבאו מגורשות מארצות הערלים שהיו נוהגות לכסותו כשהיו שם אין להזהירן שלא לגלותו כיון שקבעו דירתן בכאן ואין לומר בהן דעתן לשוב לארצם", עכ"ל המהר"ם אלשקר. והמים חיים המשיך וכתב וז"ל: "ואנן נוסף עוד דבר המובן מאליו... שהאינדנא שכל הנשים מגלות שער כל ראשן, חזר שער הנשואות כשער הבתולות שכולן מתאימות רגילות לגלותו... משום דרגילות לגלותו לא מקרי בגלויין פריצות", עכ"ל.

14. מקור טענה זו בשו"ת וישב יוסף ח"ד סי' א.

אך אין ראייה בדברי המהר"ם אלשקר, ואפשר שדווקא תשובה זו מראה הפך דעתו. המהר"ם אלשקר נשאל על דין השיער המועט שנשאר מחוץ לכיסוי הראש, בצד האוזניים מלפנים. והוא מביא את דברי הרשב"א והארחות חיים שכתבו ששיער זה הוא שיער שאינו מתכסה ולכן רגילים בו ואין איסור לקרוא ק"ש כנגדו. וממשיך וז"ל: "לדברי כולם אין בו צד איסור כלל אדרבה שהתירוהו בפירוש ואפילו לק"ש, והעידו שנהגו לגלותו. ובודאי כי כן היו נוהגות בנות ישראל בימי חכמי המשנה והתלמוד ז"ל. ואיפש' דאפילו בעודן על אדמתן בזמן שבית המקדש קיים, כדאיתא בהדיא בפרק חזקת הבתים דאמרינן התם עושה אשה כל תכשיטיה ומשיירת דבר מועט. מאי היא רב אמר בת צדעא שנ' אם אשכחך ירושלם וגומ' ופירש בעל הערוך ז"ל דכתיב בתשובות כשהאשה קולעת שיערה משיירת ממנו דבר מועט בין אזניה לפדחתה כנגד צדעתה ומביאה סיד טרוף כשהוא חבוט וטחה אותו שער ואינה קולעת אותו אלא מטילה כנגד פניה זה עושה בת עניים. אבל עשירה שורקתו בבשמים ובשמן טוב כדי שיתחברו שערות זו בזו ולא תהיה כאבלות ויתפו ע"כ. וזה המנהג בעצמו הוא מנהג הנשים היום", עכ"ל. ומהאריכות שמאריך להוכיח שנהגו לגלות שיער זה בזמן חז"ל ועוד לפני כן בזמן בית המקדש, נראה שהוא נותן משקל רב למנהג שהיה נהוג בעבר, וסובר שיש לבדוק כיצד נהגו הדורות הקודמים.

ונראה שדברים אלה הפוכים לגמרי מן הסברה שבכל דור ודור ובכל אתר ואתר הולכים לפי המנהג שנהוג בו, ואין לנו לחפש אלא מה נוהגות הנשים בנות זמננו ומקומנו. וכיוון שאין הוא מסתכל על המנהג הקיים, אלא על מה היה המנהג בעבר, נראה שדעתו היא שאין להתיר לגלות שיער שמעולם לא נהגו לגלותו. וגם אם הנשים משנות ממנהג אמותיהן ומתחדש מנהג לגלות את שער הראש – המנהג לא משנה את האיסור שבגילוי השיער.

ועוד יש להעיר, שנראה מהתשובה שהמהר"ם אלשקר כלל לא מדבר בגילוי הראש ברשות הרבים, אלא מדבר באשה שמגלה שיערה בביתה לעיני בעלה. שכתב וז"ל: "אשתכח השתא דלדברי כולם אין באותו שער שום חשש איסור כלל, דמאן דמוקים להו באשת איש אנן לאו באשת איש עסקינן, ומאן דמוקים לה באשתו - לא נאסר אלא לק"ש ודבר שדרכו להיות מכוסה דמקפיד עליה ואתי לידי הרהור. אבל דבר שדרכו להיות מגולה דלבו גס ביה מותר ואפי' לק"ש כדפרישית". ובהמשך התשובה כותב: "ובואו ונצווה על אלו האוסרים אותו שער לאשה בתוך ביתה מההיא דשער באשה". וממשיך שם: "ואי לא איירו אלא באשת איש ובמסתכל ומתכוין ליהנות, אטו באשת איש וברשיעי עסקינן?"

ובבירור אמרו זכרונם לברכה דאפלו באצבע קטנה אסור להסתכל ואפילו בבגדי צבעונין שלה נמי אסור, וכל שכן בשערה דת"ר ונשמרת מכל דבר רע", עכ"ל.

טענה ב': מדברי חז"ל נראה שאין איסור עצמי בגילוי ראש האשה

והמים חיים והיד הלוי, כל אחד בדרכו הוא, טענו שמהמקורות שאנו מוצאים בחז"ל נראה שאין איסור עצמי בגילוי ראש האשה ברשות הרבים. והמים חיים אף כתב וז"ל: "ובגשתי לחפש בדברי הפוסקים אשר לפני, מצאתי רק חומרא על חומרא ואסור על אסור. ובכן אמרתי אשא דעי למרחוק לשאוב מן המקור, משנה וגמרא ונושאי כליהם הנמצאים לפני, אולי נמצא להם פתח תקוה להכנס ב", עכ"ל. וכן בדבריהם באו ליישב סתירות שעולות ממקורות שונים, שמהם נראה שיש איסור עצמי בגילוי הראש.

סברת רש"י בפירוש הראשון היא כסברת ר' עקיבא

והמים חיים טען, שהסברה בפירושו הראשון של רש"י – שכל הבעיה שיש בגילוי שער האשה הוא רק הבושה הנגרמת לה, ואין איסור בדבר – היא גם סברת התנא ר' עקיבא. במשנה בבבא קמא (צ ע"א וע"ב) שנו: "פרע ראש האשה בשוק - נותן לו ארבע מאות זוז... ומעשה באחד שפרע ראש האשה בשוק, באת לפני רבי עקיבא, וחייבו ליתן לה ארבע מאות זוז. אמר לו: רבי, תן לי זמן, ונתן לו זמן. שמרה עומדת על פתח חצרה, ושבר את הכד בפניה ובו כאיסור שמן, גילתה את ראשה והיתה מטפחת ומנחת ידה על ראשה, העמיד עליה עדים ובא לפני רבי עקיבא. א"ל: לזו אני נותן ד' מאות זוז? א"ל: לא אמרת כלום. החובל בעצמו אף על פי שאינו רשאי - פטור, אחרים שחבלו בו - חייבים", ע"כ. והתוס' (צא ע"ב ד"ה החובל) התקשו מה שייך לשון "פטור" בנוגע לחובל בעצמו שוודאי לא משלם לעצמו, ותרצו בדוחק, שהכוונה שאין בו צד חיוב. והמים חיים כתב וז"ל: "ולדעתי המעט נראה כי ר"ע לא נקט האי לישנא דהחובל וכו' רק בלשון השאלה מדין חובל שיש בו צד איסור לחובל בעצמו, אבל בנידון דידן אין כאן חבלה רק ביש בעלמא, ולכ"ע רשאי אדם לבייש את עצמו". ושכן פירש הגהות מא"י שבגליון הרי"ף. והמשיך שאף אם נקבל את הטענה שבאמת המגלה ראש האשה נחשב לחובל – יש כמה תנאים שסוברים שרשאי אדם לחובל בעצמו. והמשיך: "ופירוש רשאי", פשוט לכל מבין שאין בדבר שום אסור. הרי לך שלדעת ר"ע דמתני' ולדעת כמה תנאי כפירוש א' של רש"י ז"ל, שאין שום אסור לאשה לגלות

ראשה, שאם רצתה לנוול עצמה תנוול, וכ"ש כפי האמת שאין בזה אלא צד ביוש", עכ"ל.

אולם, נראה שאין להוכיח כדבריו כלל. התוס' בשאלתם כתבו וז"ל: "תימה מאי חיוב שייך. ואי פטור ממלקות קאמר - ע"כ "הקוצץ נטיעותיו אע"פ שאין רשאי פטור" (המשך המשנה שם) לאו היינו פטור ממלקות, דהא חייב משום קוצץ אילנות טובות", עכ"ל. ומבואר בדבריהם ש"פטור" הוא דווקא במישור מסויים, וייתכן שהוא חייב במישור אחר. והדברים מפורשים עוד יותר בדברי הרשב"א, דז"ל: "ואין לומר פטור ממלקות. חדא דפטור דומיא דאחרים שחבלו בו קאמר, ומאי "חייבים"? דמי תשלומי חבלה - אף "פטור" מדמי חבלה משמע. ועוד אי ממלקות קאמר א"כ הא דקתני בקוצץ נטיעותיו אע"פ שאין רשאי פטור ממלקות נמי קאמר, וא"א לומר כן דקוצץ נטיעותיו בר מלקות הוא", עכ"ל.

ואף אם נאמר שבתוספות משמע שלא פשוט להם שאשה לוקה על גילוי ראשה, ולכן נצרכו להוכיח מקוצץ נטיעות, עדיין אפשר להבין מדוע במקרה שמתואר במשנה לא פשוט שהאשה חייבת בעונש: ראשית, בגרסאות רבות של המשנה גורסים "פרע ראש האשה - נותן לו ארבע מאות זוז" בלי המילה "בשוק"¹⁵. וא"כ מדובר בפריעת ראש גם במקום שאין בו איסור ללכת בגילוי ראש, והבעיה היא הבושה שיש בכך שאדם זר פורע את ראשה, ובדומה ל"העביר טליתו ממנו" שבסתמא לא מדבר בגילוי בשרו ממש, וכמו "רקק והגיע בו רוק". וכן מוכח מהמעשה שמובא במשנה, שבו אותו אדם "שמרה עומדת על פתח חצרה", ופשוט שהדין בפתח חצרה אינו כדין השוק.

שנית, הרשב"א בתשובה (ח"א תקעא) כותב לגבי אשה שעוברת על דת משה ודת יהודית וז"ל: "ועוד שלא אמרו אלא ברגילה בכך. אבל אם גלתה ופרעה ראשה באקראי או שדברה עם הבחורים פעם אחת דרך מקרה ודאי לא הפסידה כתובתה. וזה ששנו במשנתנו (כתובות עב ע"א) יוצאה וראשה פרוע וטווה בשוק. ועוד שבשעת הכעס היה, ובשעת הכעס הרי היא כשוטה, ואין השם ומצותיו כנגדו באותה שעה", עכ"ל. וכמו כן במקרה שמתואר במשנה, האשה כן כסתה ראשה בכיסוי ראש, וגילתה ראשה רק בגלל שהאדם ששבר את הכד הביא אותה להתנהגות לא רגילה, וכפי שביאר המאירי וז"ל: "יש מפרשים דהפך שלו היה,

15. כן הוא בכת"י קאופמן, כת"י המבורג, כת"י רומא, משניות נאפולי, ירושלמי, הלכות קצובות (שימוש בית דין אות עה), תשובות הגאונים שערי צדק (ח"ד, ש"א ס"ז), בה"ג (סי' מג), ר"ף, רא"ש, רמב"ם, סמ"ג (עשין ע'), ריא"ז. אולם בדפוס שנצינו, בתוספות ובאו"ז כן גורסים "בשוק".

ומרוב כילות שלה גילתה את ראשה והיתה מטפחת ידיה בשמן והיתה מנחת על ראשה שתשאב השמן בשערה ובביתה תצניענו... ויש מפרשים שהפך שלה היה, ולצער השבירה ושפיכת השמן היתה מצטערת וגילתה את ראשה", עכ"ל. ואם כן, אין אפשרות להוכיח שהאשה רשאית לבייש את עצמה בפריעת ראשה ברשות הרבים.

פשטות דברי חז"ל בכמה מקומות אינה כדברי הפוסקים

בתוך דבריו, כתב היד הלוי טענה נוספת כנגד האוסרים על הנשים לגלות שער ראשן, וז"ל: "ואמנם רבנן קשישאי... הרעישו עליהן עולם... ובצדק ובמשפט עשו... אלא שבשנאתם לפריצות עקמו עלינו - אם במתכוון או שלא במתכוון - את פשטות דברי רז"ל (שבת סד ע"ב, נזיר כח ע"ב, כתובות טו ע"ב), עד שמי שיש לו מוח בקדקדו לא יסבול זאת, עיין בדבריהם. והאמת שענין דברים אלו האסורין והמותרין, אין בש"ס ופוסקים ראשונים יסודם, אלא במנהג הליכות הנשים במקום ובזמן ההוא", עכ"ל. ובדבריו אלו הוא מזכיר שלשה מקורות מחז"ל.

ובשני המקורות הראשונים שמזכיר בדבריו (שבת ונזיר) מוזכרת פאה נכרית, ובעל שלטי הגיבורים (שלה"ג שבת שם, עין משפט נזיר שם) העיר שמשם ראייה להתיר לנשים לצאת לרה"ר בפאה נכרית¹⁶. ורבים מהאחרונים, ובראשם הבאר שבע (סי' יח) בשם רבו מהר"י קצנ"לבוגין, חלקו עליו וביארו שכל ההיתר ללכת בפאה נכרית הוא דווקא כאשר הפאה מכוסה בכיסוי ראש, או שהאשה נמצאת בחצר, שמותרת שם בגילוי ראש.

ובמקור השלישי שהזכיר (כתובות) מובא שבתולה יוצאת לחופתה ב"הינומא, וראשה פרוע", בשונה מאלמנה. והיו מהאחרונים שסברו שאף לבתולה אסור לגלות ראשה, ונתקשו כיצד התירו לבתולה לגלות שערות ראשה בדרכה לחופה. והעמידו את הדברים בפאה שמכוסה בכיסוי ראש, או בחצר.

והיד הלוי טען שאותם אחרונים שינו מפשט דברי חז"ל. אמנם, גם בלי להזקק לאותן סוגיות, וגם לפי שיטתו שיש להקל בשתי המחלוקות הללו, לא מצאנו מקור לדבריו ש"ענין דברים אלו האסורין והמותרין, אין בש"ס ופוסקים ראשונים יסודם, אלא במנהג הליכות הנשים במקום ובזמן ההוא". וגם לדעות המקילות באותן סוגיות – המקור לכל מה שהקלו מצוי בש"ס ובפוסקים, ולא בכדי אותם פוסקים חיפשו ראיות לשיטתם בדברי חז"ל.

16. והוא המקור לפסק הרמ"א להתיר לנשים שימוש בפאה נכרית.

יישוב דברי חז"ל ששער באשה ערוה הם אסמכתא בעלמא

ובדבריו התייחס היד הלוי גם לדרשת חז"ל במסכת ברכות, וז"ל: "והא דאמרו (ברכות נד ע"א) "שער באשה ערוה שנאמר שערך כעדר העזים", ופרש"י "מדמשבח לה קרא בגוה, ש"מ תאוה היא". היינו המקום שדרכן לילך בשערות מכוסות, וקרא אסמכתא בעלמא הוא, כאשר רגילין רז"ל בכל מקום... דאלת"ה, אלא לימוד גמור הוא מדברי קבלה לכל מקום ולכל זמן, מדוע לא למדו ג"כ כי אף האשה ערוה שנאמר אפך כמגדל הלבנון... ויגיד עליו רעו, שאמרו שם קול באשה ערוה שנאמר כי קולך ערב, ואעפ"כ כתבו בהגהות מיימון הובא בב"י ובב"ח שם דקול הרגיל בו אין לחוש, והוא כמו שכתבנו, עכ"ל. ולכאורה יש אמת בטענתו. שמרש"י משמע שכל אבר שמוזכר בשיר השירים כשבח, הוא תאוה. ופשוט וברור שאי אפשר לטעון שיש איסור של ממש בגילוי האברים שמוזכרים בשיר השירים, וכפי שהוא מוכיח מהפסוקים שבהם נאמר שבח כלפי האף, העינים וכו'. ואם כן, נראה שהפסוקים הובאו כאסמכתא בלבד. אולם ממהלך הסוגיה שם לא נראה שרש"י נתכוון לטעון שחז"ל דרשו שכל אבר שמוזכר בשיר השירים הוא ערוה. בתחילת הסוגיה שם ר' יצחק אמר כלל, ש"טפח באשה ערוה". ובהמשך הסוגיה, מחדשים האמוראים שלושה חידושים: א. "אמר רב חסדא: שוק באשה ערוה, שנאמר: גלי שוק עברי נהרות, וכתוב: תגל ערותך וגם תראה חרפתך". ב. "אמר שמואל: קול באשה ערוה, שנאמר: כי קולך ערב ומראך נאוה". ג. "אמר רב ששת: שער באשה ערוה, שנאמר: שערך כעדר העזים". ומתחדש שלא רק בבשר יש איסור של ערוה, אלא גם בקול ובשער. ולכן רש"י נצרך לבאר את דרשת חז"ל משיר השירים, שהאיסור נלמד מכך שרואים שיש גם בשער ובקול תאוה. ופשוט שמדובר רק בדרשות אותם דרשו האמוראים, ולא בכל האברים שמוזכרים בשיר השירים¹⁷. וכן כתב ההשלמה גבי דרשות אלו וז"ל: "כולהו הני הלכתא נינהו", עכ"ל¹⁸.

17. ואמנם, נראה שאת טענתו של היד הלוי יש לטעון כלפי דברי ספר חסידים (סימן קי), שכתב וז"ל: "וכל האמור בשיר השירים כגון בטנך ערימת חטים שוקיו עמודי שש שני שדיך וכו' וכל שדרך לכסות ערוה לאשה לגלות", עכ"ל. ויש כמה דברים שצריכים ביאור בדבריו, ואפשר שתירוץ אחד לכולם, ואכמ"ל.

18. והאג"מ (או"ח ח"ד סי' טו) כתב בענין זה (כראיה לטענתו שם) וז"ל: "הקרא משבח גם את העינים והשנים והשפתים והצואר והראש והאף... וכל אלו אינן ערוה ומותר לקרות ק"ש כנגדן מאחר דאין הדרך לכסות אברים אלו, ואף שלענין נוי ויופי ודאי הפנים והעינים הם

ובאמת, כבר הראשונים נדרשו לשאלה מה החידוש בדברי רב חסדא ש"שוק באשה ערוה", אחר שר' יצחק אמר שטפח באשה ערוה, ובדבריו כלול כבר כל הבשר. הראב"ד, הובאו דבריו ברשב"א (ברכות שם), פירש וז"ל: "קאתי רב חסדא למימר דשוק באשה מקום צנוע וערוה הוא... אע"פ שאינו מקום צנוע באיש", עכ"ל. והרא"ש בתוספותיו כתב וז"ל: "דלא תימא פעמים שהאשה מגבהת בגדיה ואין דרכה להיות מכוסה, קמ"ל דהוי ערוה", עכ"ל, וכמותו כתב הרא"ה¹⁹.

דברי תנא דבי ר' ישמעאל נתונים במחלוקת תנאים

ועוד כתב המים חיים, שבמסכת שבועות (לה ע"א) נחלקו במשנה ר"מ וחכמים, ובשורש מחלוקתם נחלקו בשאלה האם "מכלל לאו אתה שומע הן". וכיון שחכמים חולקים על ר"מ וסוברים שלא דורשים דרשה כזו, אפשר לומר שנחלקו חכמים גם עם תנא דבי ר' ישמעאל בדרשתו אצלנו, כיון שדרשתו נלמדת בצורה של "מכלל הן אתה שומע לאו". שמצויי התורה לנוול אשה סוטה בגילוי ראשה, אנו למדים איסור לאשה כשרה לגלות ראשה.

ותימה גדולה, שהרי בסוף הסוגיה על משנה זו (שם לו ע"ב) מסיקה הגמרא שיש להפוך את הדעות, ור"מ הוא שאומר שלא אומרים "מכלל לאו אתה שומע הן", ואף הוא אומר זאת רק בממונא, ובאיסורא שיש בו ממונא. ובאיסורא כגון "שתויי יין ופרועי ראש" כו"ע מודו שכן אומרים "מכלל לאו אתה שומע הן". וא"כ אי אפשר לומר אצלנו שיש מי שחולק על תנא דבי ר' ישמעאל.

ומצד האמת, יש להעיר שגם אם היתה מחלוקת תנאים בדבר, קשה מאוד לומר כמים חיים. דברי תנא דבי ר' ישמעאל מובאים בגמרא בסתמא ובאין חולק, והסוגיה ממשיכה ומקבלת את ההגדרה שיש בגילוי ראש איסור דאורייתא, ושצריכים למצוא מהו הגדר שבו האשה עוברת רק על "דת יהודית", ואכן הגמרא נותנת גדר זה ב"קלתה". והאמוראים ממשיכים לדון בגדרי קלתה. ולאחר מכן אנו מוצאים שהראשונים פסקו את דברי תנא דבי ר' ישמעאל להלכה, ושאשה שהולכת בשוק וראשה פרוע עוברת על דת משה. ונראה שאין אפשרות לומר שיש מי מהתנאים שחלק בזה על תנא דבי ר' ישמעאל, וגם אם היה כזה, ודאי שאי אפשר להתייחס לדעתו הלכה למעשה.

העיקר וכלה שעיניה יפות אין גופה צריכה בדיקה, ומ"מ אינם בדין ערוה לק"ש משום דדרכן להיות מגולות", עכ"ל.

19. והב"ח והט"ז חידשו טעמים משלהם.

טענה ג': אף בזמנם האיסור לא היה בשער מגולה, אלא אם הוא גם פזור והמים חיים טען טענה נוספת, שכל האיסור עליו דיבר תנא דבי ר' ישמעאל הוא דווקא בגילוי הראש, בצירוף פריעת השער מקליעתו. וז"ל: "אבל אם רק מגלה, וקלוע או סרוק ומתוקן שאין לה בו שום נוול - לית לן בה, וכל זה הוא אפי' לפי זמניהם", עכ"ל.

דברי רש"י בביאור דרשת הפסוק "ופרע את ראש האשה" במסכת סוטה
והכריח דבריו מדברי רש"י בדרשה מקבילה שהגמרא דורשת את הפסוק "ופרע את ראש האשה" במסכת סוטה. המשנה (ז ע"א) מתארת את מעשי הכהן: "וכהן אוחז בבגדיה, אם נקרעו נקרעו ואם נפרמו נפרמו, עד שהוא מגלה את לבה וסותר את שיערה", ע"כ. ורש"י מבאר: "וסותר את שיערה. מקליעתו, ולקמן יליף לה", עכ"ל. ובהמשך הגמרא (ח' ע"א) מובאת דרשה שדורשים את הפסוק "ופרע את ראש האשה" כמקור לדיני הקריעה: "תנו רבנן: "ופרע את ראש האשה" - אין לי אלא ראשה. גופה מנין? (רש"י: כדתנן מגלה את לבה) ת"ל: האשה. אם כן, מה ת"ל ופרע את ראשה? מלמד, שהכהן סותר את שיערה (רש"י: מרבה בגילוייה שסותר קליעתה)", ע"כ. ומכאן מוכיח המים חיים שמשמעות הפסוק "ופרע את ראש האשה" היא שהכהן מגלה את שער האשה ופורע אותו מקליעתו, ועל פסוק זה דרש תנא דבי ר' ישמעאל "אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש". ומשמע שאם השער קלוע - אין בכך איסור²⁰.

ברם, נראה שדווקא המקור שהביא הינו ראיה לסתור. כוונת דרשת חז"ל היא כזו: בפסוק כתוב "ופרע את ראש האשה". ומפשוטו עולה שיש לגלות את שער ראשה בלבד (ומבאר רש"י: "ופרע. בכל מקום לשון גילוי הוא", עכ"ל). וא"כ מנין למדו חז"ל שיש גם לקרוע את בגדה ולגלות את לבה? מכך שהפסוק האריך וכתב גם את המלה: "האשה", במקום לכתוב: "ופרע את ראשה"²¹, ומשמע שיש גם לגלות את גוף האשה. וממשיכים חז"ל לדרוש את הפסוק: אם התורה רצתה רק ללמדנו שיש לגלות את גוף האשה, היה צריך להיות כתוב בפסוק: "ופרע את האשה". וכיון שאם התורה היתה כותבת: "ופרע את האשה", היינו יודעים

20. יש להעיר, שעל פי דבריו אלו, לכאורה נסתר היסוד שהוא מנסה להעמיד - "שדבר זה של כסוי הראש בנשים אינו אלא מצד המנהג דוקא, שחשבוהו בזמן הקודם לצניעות, והעושה הפך המנהג, היתה נחשבת לפרוצה", עכ"ל. וברור ופשוט שבזמנם היו הנשים מכסות את ראשן. וא"כ, איך אפשר לטעון שכל האיסור הוא בדווקא כשגם סותרת קליעתה.

21. שהרי בפסוק יש כפילות: "והעמיד הכהן את האשה לפני ה', ופרע את ראש האשה".

שצריך גם לגלות את ראשה, מדוע כתוב: "ראש האשה"²² – ללמד שהכהן לא רק מגלה את ראשה, אלא גם סותר את שיערה (ומבאר רש"י: "מרבה בגילוייה שסותר קליעתה", עכ"ל). ומדברי רש"י עולה שבפשטות, "פריעה" היא גילוי בלבד. ודווקא אצל הסוטה הכהן נדרש להרבות בגילוי השער יותר מאשר במצב שבדרך כלל נחשב כבר לגילוי ראש, ויש לסתור את קליעתה.

ואמנם, אפשר היה עדיין לטעון, שמאחר והפסוק שתנא דבי ר' ישמעאל דורש הוא הפסוק שמדבר בגילוי שער הסוטה, אנו למדים שדווקא בצורה כזו אסור לאשה לגלות ראשה. אך למעשה, נראה שאי אפשר לטעון כן. כפי שכבר הזכרנו לעיל, בדרכו השניה והעיקרית לבאר את דרשת תנא דבי ר' ישמעאל רש"י כלל לא מדבר על "ניוול", ודרך הלימוד שלו היא שמהעובדה שהכהן פורע את ראשה יש להסיק "דההוא שעתא לאו פרועה הות". וכיון שהכהן צריך גם לגלות ראשה וגם לפורעו, מוכח שבאותה שעה שיערה היה לא רק קלוע, אלא גם מכוסה. ואף לפי דרכו הראשונה של רש"י, שאיסור גילוי הראש אצל נשות ישראל נלמד מכך שהוא ניוול, ועושים אותו מדה כנגד מדה כיוון שהיא התנאתה על בועלה – אין ללמוד כך. שבפשטות נראה שמקור דבריו של רש"י הוא במשנה (סוטה ח ע"ב): "במדה שאדם מודד בה מודדין לו, היא קשטה את עצמה לעבירה – המקום נוולה", ע"כ. והגמרא שם מפרטת: "וכן מצינו בסוטה, שבמדה שמדדה בה מדדו לה... היא פרסה לו סודרין נאין על ראשה לפיכך כהן נוטל כפה מעל ראשה ומניחו תחת רגליה... היא קלעה לו את שיערה לפיכך כהן סותר את שיערה", ע"כ. ואנו רואים מדברי הגמרא שבניוול האשה יש כמה שלבים, והוא מתממש לא רק בהתרת שיערה מקליעתו אלא גם בגילוי ראשה. ואם נאמר כדברי המים חיים שהניוול מתקיים רק בצירוף כל השלבים יחד, נצטרך לומר שאין איסור לאשה לגלות ראשה ולפרוע שיערה כל עוד היא לא מגלה את גופה, כיוון שגם את הניוול הזה דרשו חז"ל מהפסוק "ופרע את ראש האשה"²³.

22. כן הוא בכת"י מינכן. ובכת"י אוקספורד כתוב: "ופרע", ואפשר להבין שהדיוק הוא מל' פריעה, ששייכת דווקא בראש ולא בגוף.

23. ובאמת הריב"ן חתנו ותלמידו של רש"י מבין שהלימוד הוא ממסכת סוטה וכפי שבארנו, אלא שמביא את דרשת חז"ל בצורה אחרת (מובא בשטמ"ק שלא בשמו): "ופרע את ראש האשה. ואמרינן במסכת סוטה היא גלתה לו את ראשה לפיכך הכהן מגלה את ראשה, אלמא דלא היה לה לגלות את ראשה ומכאן לבנות ישראל שלא יצאו בפריעת ראש". ואולי מתכוון בדבריו ל: "היא קלעה לו את שיערה".

ומצד האמת, אפשר להוכיח דלא כדברי המים חיים מהמשך הסוגיה ומפירוש רש"י שם; מיד לאחר דרשת תנא דבי ר' ישמעאל הגמרא מבארת מהו המקרה עליו דברה המשנה, שאינו אסור מדאורייתא אלא מדת יהודית: "דאורייתא - קלתה שפיר דמי, דת יהודית - אפילו קלתה נמי אסור", ע"כ. ומבאר רש"י שם מהי קלתה: "סל שיש לו מלמטה בית קבול להולמו בראשו, ובית קיבול מלמעלה לתת בו פלך ופשתן". ולפי המים חיים, היה לגמרא לחלק בין גילוי ראש ביחד עם פריעת שער שאסור מן התורה, ובין גילוי ראש בלא פריעת השער שהוא מותר מהתורה ואסור רק משום שבנות ישראל נהגו לכסות את ראשן. וכן מבואר גם בדברי שאר הראשונים במקום, שמבארים שיש שלש מדרגות בלבד: גילוי ראש, כיסוי ראש באמצעות קלתה בלבד וכיסוי ראש שלם.

ביאור המגן אברהם שפרועות ראש הכוונה שסותרות קליעת שערן

ועוד כתב המים חיים להביא ראיה לדבריו מדברי המג"א. המג"א בא לתרץ את הסתירה הידועה בשו"ע, שבדיני קריאת שמע (א"ח סי' עה ס"ב) כתב וז"ל: "שער של אשה שדרכה לכסותו, אסור לקרות כנגדו (הגה: אפ"א אשתו), אבל בתולות שדרכן לילך פרועות הראש, מותר", עכ"ל. ואילו באבן העזר (סי' כא ס"ב) כתב וז"ל: "לא תלכנה בנות ישראל פרועות ראש בשוק, אחת פנויה ואחת אשת איש", עכ"ל. והמג"א (א"ח שם סק"ג) בתחילת דבריו כתב וז"ל: "וי"ל דפרועת ראש דכתב בא"ע היינו שסותרות קליעות שערן והולכות בשוק, דזה אסור אפילו בפנויה, וכן פירש רש"י פרשת נשא על ופרע ראש האשה", עכ"ל. והבין המים חיים שבדבריו אליו נתכוון המג"א לומר שפריעת הראש שאסורה באשה היא דווקא כשגם סותרת את קליעת שיערה.

אולם, המשך דבריו של המג"א מורים להיפך, שכתב וז"ל: "ומכל מקום צריך לומר דפנויה לא מתסרי מדאורייתא, דאם תאמר דקרא איירי גם בפנויה, א"כ גם בגילוי הראש תהא אסורה לילך, דמהכא ילפינן בכתובות פרק ז' שלא תלכנה בנות ישראל בגילוי ראש. אלא על כרחך קרא לא איירי בפנויה", עכ"ל. ודבריו מורים בעליל על הבנה הפוכה בדיוק: המג"א מבין שעל פי הסוגיה בכתובות, יש איסור תורה לאשה ללכת בגילוי ראש. ולכן חייבים לומר שבפסוק – וממילא גם בסוגיה בכתובות – לא מדובר בפנויה. ולכן מסיים שם דבריו וז"ל: "רק שמדת צניעות היא לכתובות שלא לילך כן", עכ"ל. וכנראה הבין שמדברי רש"י על התורה אין ללמוד הלכה, ואנו יכולים ללמוד ממנו רק מהי "מדת הצניעות", ואותה להחיל גם על הבתולות.

קעא

ועוד יש להעיר, שכבר בריש דבריו כתב המג"א: "היינו שסותרות קליעות שערן... זה אסור אפילו בפנויה". ומדבריו מבואר שיש חילוק בדין בין אשה נשואה ואשה פנויה. ובנשואה גם שיער קלוע אסור כשהוא מגולה. ולמעשה דברים אלו מחוייבים מתוך דברי השו"ע שאותם בא המג"א לבאר. ואפשר שגם המים חיים לא נתכוון לומר שדעת המג"א כדעתו, אלא הביא דבריו כראיה להבנה של הפסוק "ופרע את ראש האשה".

סיכום

האיסור שיש על האשה לגלות את ראשה, נלמד בגמרא מהפסוק "ופרע את ראש האשה". ומפשט הגמרא עולה שהאיסור הוא איסור תורה. וכן כתבו במפורש כמה ראשונים. ורק תרומת הדשן הבין בדעת הרמב"ם שהאיסור הוא לא מן התורה, ולא ביאר מדוע הוא הבין כן, והבנה זו לא מוכרחת כלל בדברי הרמב"ם.

ומהסוגיה עולה בהכרח, שהחיוב לכיסוי ראש מלא של האשה מקורו במנהג בנות ישראל הצנועות, והחיוב לכיסוי ראש חלקי מקורו ב"דת משה". וגם אם אין מדובר באיסור תורה, ודאי שהוא חמור יותר ממנהג בנות ישראל. ויש מהאחרונים שניסו ללמד זכות על המנהג שפשט בעוונותינו שנשים מגלות ראשן. והם טענו שמקור החיוב לכסות את הראש הוא מנהג בנות ישראל, ובעת שמנהג הנשים הוא לגלות את ראשן, כבר אין בכך איסור. אך כפי שעולה מהסוגיה אין מקום לטענה זו. וכל הטענות והראיות שהביאו, קשות ולא מסתברות.

ודברי הגמרא והראשונים, אמתיים ויציבים ונכונים וקיימים. ויש ללמד זכות על הטועים, אך אין להפך מעשיהם הרעים לטובים. והרחמן יברך עמו בנעימים, ויגאלנו מהרה גאולת עולמים, ולמזהיר ולנזהר – שלומים יתן כמי נהר.